

Διδασκαλίες του Αριστοτέλη και Αράβων Φιλοσόφων
σε Πρώιμα Έργα Θωμά του Ακβινάτου

Νικόλαος Χρόνης

*Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Αθηνών
Διευθυντής Μεταπτυχιακού Προγράμματος Φιλοσοφίας*

Μέρος Ι

Προτού χωρήσω στην ανάπτυξη του θέματός μου, κρίνω σκόπιμο όπως, δίκην εισαγωγής, προβώ στην ακόλουθη δήλωση, διευκρινιστική και συνάμα αιτιολογική της από μέρους μου επιλογής του. Με την μελέτη της στάσεως που ετήρησε ο Θωμάς απέναντι του Αριστοτέλη και Αράβων διανοητών, δεν αποσκοπώ στην κάλυψη κάποιου κενού στο πνευματικό οδοιπορικό του κορυφαίου Σχολαστικού. Το οδοιπορικό του Θωμά είναι επαρκώς γνωστό, ώστε με την επανεξέτασή του δεν θα άλλαζε ριζικά η γνώση που έχουμε γι' αυτό. Σκοπός μου είναι, μέσα από την στάση που ετήρησε ο Θωμάς απέναντι του Αριστοτέλη και άλλων φιλοσόφων, να φωτίσω τα προβλήματα σχέσεων και επιδράσεων που αντιμετώπισε η εποχή, κατά την οποίαν αυτός έδρασε. Εποχή που, ως γνωστόν, αποτελεί την κορυφαία στιγμή της Σχολαστικής Διανοήσεως.

Με την ανακοίνωσή μου συνεπώς δεν αποσκοπώ στην ψιλή ιστορική κατανόηση. Αυτή ζωντανεύει την μνήμη, δεν οδηγεί όμως στην οικείωση με το μιμνησκόμο. Στο ερώτημα, εύλογον οπωσδήποτε, αν συναφείς μελέτες που έχουν διεξαχθεί μέχρι τώρα δεν εφώτισαν αυτό που επιζητώ να φωτίσω, δίδω την ακόλουθη απάντηση. Η αναδίφηση της ιστορικοφιλοσοφικής μνήμης, με σκοπό την ενεργοποίηση της μεταμορφωτικής δυνάμεως του παραδεδομένου, πρέπει να έχει εμμοκρατικό χαρακτήρα. Άλλωστε, ο 13ος αιώνας, εποχή δράσεως του Θωμά, αντιμετωπίζεται σήμερα υπό νέο πρίσμα. Κύριος εκπρόσωπος της αντιμετώπισης αυτής ο Alain De Libera'.

Στόχος του Libera είναι η μείωση, μέχρι πλήρους διαγραφής, της αριστοτελικής συνδρομής στην διαμόρφωση των όρων που προσδιόρισαν τον εν λόγω αιώνα. Κύριο επιχείρημα του Libera οι απαγορεύσεις μελέτης publice et secreto αριστοτελικών έργων. Οι απαγορεύσεις αυτές επεβλήθησαν το 1210 και το 1215, αφορούσαν δε στα Φυσικά έργα του Σταγίριτη φιλοσόφου καθώς και στα *Μετά τὰ φυσικά* του. Τα λογικά έργα δεν απαγορεύθηκαν, επειδή η λογική δεν θεωρείτο επικίνδυνη για την πίστη, παρά το πράγμα ότι οι διαμάχες Διαλεκτικών και Αντιδιαλεκτικών συνηγορούσαν υπέρ του αντιθέτου². Για τον Libera πάντως οι απαγορεύσεις μελέτης αριστοτελικών έργων καθιστούν εμφανές ότι η κυριαρχούσα τάση κατά τον 13ον αιώνα υπήρξε ο αντιαριστοτελισμός και όχι ο αριστοτελισμός.

Δεν θα ασχοληθώ με τις απόψεις του De Libera. Θα σημειώσω μόνον τούτο. Τα Πανεπιστήμια, των οποίων την ίδρυση ο De Libera θεωρεί ως «το γεγονός της φιλοσοφίας» – *ait philosophique* – και αποκλειστικό δημιουργήμα της Λατινόφωνης Δύσης³, είχαν ως κύρια μαθήματα έργα του Αριστοτέλη⁴. Γι' αυτό άλλωστε σημαντικοί επιστημονικοί κλάδοι φέρουν ως ονομασίες τούς τίτλους αυτών.

Οι απαγορεύσεις αριστοτελικών έργων μαρτυρούν την οξυψία που είχε προσλάβει η προβληματική της σχέσεως φιλοσοφίας και θεολογίας, οξυψία που οδηγούσε στην ακρότητα και την υπερβολή. Ωστόσο, ούτε οι απαγορεύσεις διήρκεσαν ούτε οι αντιλήψεις που τις είχαν επιβάλει κατίσχυσαν. Ως εάν κάποια έσωθεν φορά να καπνύθινε τους Σχολαστικούς – οπωσδήποτε όχι όλους, τους πλέον όμως επιφανείς – στην συμφιλίωση και στην σύνθεση μέσα από την προσέγγιση και την οικείωση. Ο 13ος αιώνας αντελήφθη ότι θα έφθανε στην σύνθεση με την εμβάθυνση στα στοιχεία εκείνα που σταθεροποιούν το έδαφος της κοινής συνεννόησης και κατανοήσεως.

Με την αναφορά μου λοιπόν στον Θωμά αποσκοπώ στην παρουσίαση του τρόπου, κατά τον οποίον αυτός στοχάσθηκε πάνω στα προβλήματα που τον απασχολούσαν και άρθρωσε τις όποιες φιλοσοφικές διδασκαλίες του, καθώς και στον φωτισμό της εποχής δράσεώς του. Δεν προτίθεται συνεπώς να λάβω μέρος στην διαμάχη σχετικώς προς τον φιλοσοφικό ή μη χαρακτήρα του έργου του Θωμά και την θεώρηση αυτού ως φιλοσόφου ή θεολόγου⁵. Ανεξάρτητα από τα επιχειρήματα που προσάγουν οι υποστηρικτές της μίας ή της άλλης άποψης, βέβαιον θεωρώ τούτο. Ο Θωμάς εφίλοσόφησε, διότι φρονούσε ότι ο θεολόγος πρέπει προπ-

γούμενως να έχει καταστεί φιλόσοφος, έθετε δε ως προϋπόθεση για το θεολογείν την *cognitio naturalis*. Με εμμονή υποστηρίζει: *sic enim fides praesupponit cognitionem naturalem, sicut gratia naturam, et ut perfectio perfectibile*⁶. Ο Θωμάς συνεπώς, ανεξαρτήτως των κρίσεων που θα διετύπωνε κανείς ως προς την επίδοσή του στην φιλοσοφία, φιλοσοφεί, στον βαθμό ορισμένως που μπορεί, διότι πιστεύει στην δύναμη, κυρίως όμως στην ανάγκη του φιλοσοφείν. Ο Θωμάς είναι πεπεισμένος ότι *studium philosophiae non est ad hoc quod sciatur quid homines senserint, sed qualiter se habeat veritas rerum* ⁷.

Φρονών ο Θωμάς ότι πίστη και γνώση έχουν δοθεί σε μας από τον θεό – *utrumque sit nobis a deo* – άρα είναι δυνατός ο εναρμονισμός των, ανεδείχθη σε φιλόσοφο θεολογικώς εντρεφόμενο και σε θεολόγο φιλοσοφικώς διαλογιζόμενο. Το άνοιγμά του προς την φιλοσοφία δεν αποτελεί συγκατάθεση προς την όποια τάση που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται – ας μην λησμονούμε άλλωστε την απαγόρευση αριστοτελικών έργων. Αποτελούσε επιγέννημα του τρόπου ενατένισης των πραγμάτων αφ' ενός, μελέτης των θεολογικών προβλημάτων αφ' ετέρου, πρωτίστως όμως της πεποιθήσεώς του ότι πίστη και γνώση αντιτάσσονται προς την πλάνη, αμφότερες δε συναντούνται και συμφωνούν στην αλήθεια.

Μέρος II

Θέτοντας ως στόχον μου την αναζήτηση του τρόπου κατά τον οποίον ο Θωμάς αρθρώνει τις φιλοσοφικές διδασκαλίες του, είναι εύλογο ότι κατέστησα αντικείμενο μελέτης μου τις αναφορές του μεγάλου Σχολαστικού στους φιλοσόφους που τον βοήθησαν να στοχασθεί πάνω στη διαμόρφωση των απόψεών του. Προσέφυγα λοιπόν στα έργα του Θωμά και μάλιστα σ' αυτά της πρώιμης συγγραφικής του δραστηριότητας, χωρίς με την ενέργειά μου αυτή να εκφράζω περιοριστική θέση επί των έργων που εξεπόνησε στη συνέχεια. Η αναφορά μου στα πρώιμα έργα του και δη στα φιλοσοφικά υπηρετεί τον ζητητικό στόχον μου. Ορισμένως, στην ανακοίνωσή μου είναι αδύνατον να αναφερθώ στο σύνολο των πρώιμων φιλοσοφικών έργων του Θωμά. Μια τέτοια αναφορά εντάσσεται σε ευρύτερο ερευνητικό στόχον μου, τον οποίον – ας μου επιτραπεί να δηλώσω – έχω σχεδόν προσεγγίσει. Τώρα λοιπόν θα περιορισθώ σ' ένα έργο του Θωμά. Σ' αυτό που

φέρει τον τίτλο *De Ente et Essentia* (Περί του είναι και της ουσίας). Προέκρινε την αναφορά μου στο έργο αυτό ένεκα του χαρακτήρος του. Πρόκειται δηλαδή για σαφώς φιλοσοφικό έργο, του οποίου το περιεχόμενο αιφνιδιάζει εκείνον που θεωρεί ως συγγραφέα του θεολόγο.

Η συγγραφή του έργου *De Ente et Essentia* τοποθετείται περί το 1252 – οπωσδήποτε πριν από το 1256 –, την περίοδο δηλαδή μετάβασης του Θωμά στο Παρίσι για διδασκαλία και απόκτηση του τίτλου *Magister* της θεολογίας. Την σημασία ωστόσο του έργου δεν μειώνει το νεαρόν της ηλικίας του συγγραφέως του. Έργο κατ' εξοχήν φιλοσοφικό πιστοποιεί την στοχαστική δύναμη του Θωμά και μαρτυρεί την πρόθεσή του να συγκροτήσει διδασκαλία για θέματα που συνιστούν κύριο κεφάλαιο της φιλοσοφίας.

Εστιακό σημείο των ζητήσεων του Θωμά αποτελούν, όπως και ο τίτλος του έργου δηλώνει, το *ον* και η *ουσία*. Για να εμβαθύνει στις έννοιες αυτών ο Θωμάς ανερευνά πλείστες όσες άλλες, οι οποίες διατελούν προς αυτές σε σχέση συμπλοκής και συνεξάρτησης. Με δεσπόζουσα θέση την άποψη ότι οι αρχές της λογικής και οι αρχές του είναι ευρίσκονται σε στενή αλληλοσυσχέτιση, ο Θωμάς εξετάζει την σχέση θεμελιωδών εννοιών της λογικής προς την ουσία, ανερευνά τις έννοιες της ύλης και της μορφής, της δυνάμεως και της ενεργείας, της στερήσεως, της αρνήσεως, της φύσεως, του συμβεβηκότος, του συνθέτου, του όλου και του μέρους. Ιδιαίτερη επίσης θέση κατέχουν στις ερμηνευτικές αναλύσεις του η πρώτη αιτία (*Causa Prima*), η πρώτη και καθαρή ενέργεια (*Actus Purus et Primus*), καθώς και ο δυνάμει νους (*Intellectus Possibilis*). Επί τούτοις αναζητεί τους όρους της εξατομικεύσεως και εμβαθύνει στην διάκριση ουσίας και υπάρξεως. Ο Θωμάς περαίνει την μελέτην του με την ανάλυση των εννοιών *en καθ' αυτό* (*unum per se*) και *en κατά συμβεβηκός* (*unum per accidens*).

Ορισμένως οι έννοιες αυτές, και άλλες που παρέλειψα να μνημονεύσω, δεν εξετάζονται το πρώτον από τον Θωμά. Είχε από μακρού διαμορφωθεί μια φιλοσοφική παράδοση για το περιεχόμενο και την σημασία των, την παράδοση δε αυτή χρησιμοποιεί ο Θωμάς, επιλεκτικώς όμως και όχι ακρίτως. Προτού ωστόσο αναφερθώ στους φιλοσόφους, με την βοήθεια των οποίων ο Θωμάς αναλύει τις έννοιες που εμνημόνευσα, κρίνω σκόπιμο να δηλώσω τούτο. Ο Θωμάς δεν ατενίζει τις έννοιες ως παιγνίδι της διανοίας. Βλέπει σ' αυτές τα δομικά στοιχεία, με τα οποία οικο-

δομείται η γνώση. Για τον Θωμά δηλαδή οι έννοιες δεν αποτελούν κατ' επίνοιαν συλλήψεις ούτε συνιστούν λογικά κατασκευάσματα. Τίθενται μεν από την νόηση, αντικείμενο όμως αυτής είναι η ουσία των πραγμάτων. Ο Θωμάς είναι πεπεισμένος ότι *quidditas rei est proprium objectum intellectus*⁸.

Μέρος III

Προχωρώ στους φιλοσόφους από τους οποίους ο Θωμάς βοηθείται στην επίτευξη του ερευνητικού στόχου του. Θα τους μνημονεύσω όλους. Ο χρόνος όμως που έχω στην διάθεσή μου με υποχρεώνει να περιοριστώ σε επιγραμματική παρουσίαση των διδασκαλιών που ο *Doctor Communis* παραλαμβάνει από τον καθένα από αυτούς.

Αποτελεί κοινοτοπία, την οποία όμως υποχρεούμαι να διαπράξω και να πω ότι ο Θωμάς χειραγωγείται κυρίως από τον Αριστοτέλη, τον οποίον - ως σημειωθεί - αποκαλεί ως επί το πολύ όχι με το όνομά του, αλλά με την προσωνυμία *Φιλόσοφος (Philosophus)*. Με τον τρόπο αυτόν δείχνει τον σεβασμόν του προς τον Σταγίτην, ενώ συνάμα αναγνωρίζει την φιλοσοφία του ως γνήσια και μεγάλη φιλοσοφία.

Ο Αριστοτέλης ωστόσο δεν είναι ο μόνος, με διδασκαλίες του οποίου διαρθρώνει ο Θωμάς την κατανόηση των εννοιών που εξετάζει. Διδάγματα του *Anicenna*, του *Αβερρόη* - αποκαλούμένου και από τον ίδιο τον Θωμά *Σχολιαστή (Commentator)* -, προτάσεις του βιβλίου των αιτιών (*Liber de Causis*), παρατηρήσεις του *Βοηθίου*, βοηθούν τον Μεγάλο Σχολιαστή στην επίτευξη του ζητητικού στόχου του.

Παρετήρησα ήδη ότι ο Θωμάς προβαίνει σε επιλεκτικού χαρακτήρος δανεισμούς. Αφορψόμενος κανείς από την παρατήρησή μου αυτή, πιθανόν να ισχυριζόταν ότι ο Θωμάς φιλοσοφεί εκλεκτικώς, μέσα δε από τον εκλεκτικισμό επιτυγχάνει την σύνθεση που επιδιώκει. Ένας τέτοιος ισχυρισμός θα ήταν σωστός, δεν θα πρέπει όμως να απολυτοποιείται. Η επιλεκτική προσφυγή του Θωμά σε φιλοσοφικές διδασκαλίες κρίνεται εύλογη και θεμιτή. Ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο *Doctor Communis* παραθέτει και διδασκαλίες προς τις οποίες διαφωνεί, αναγράφει δε τους λόγους της διαφωνίας του. Εκφράζει, λ.χ., έντονη διαφωνία προς τον *Anicenna*, ασυμφωνία δε προς διδασκαλίες του *Αβερρόη*⁹. Προς τον *Αβικε-*

βρών διαφωνεί ριζικώς σχετικώς προς τον τρόπον κατά τον οποίον η ουσία απα-
ντά στις χωριστές ουσίες, δηλονότι στην ψυχή, στα νοερά και στην πρώτην αιτία.
Κατά τον Θωμά, αποδίδοντας ο Αβικεβρών στα νοερά και στην ψυχή σύνθετον εξ
ύλης και είδους, έρχεται σε αντίθεση προς όλους τους φιλοσόφους. Η διαφωνία
του Θωμά προς τον Αβερρόν αφορά στην σχέση της ενότητας του νου σε όλους
τους ανθρώπους προς την καθολικότητα της μορφής που συλλαμβάνεται δια του
νου. Την άποψη του Αβερρόν ότι πρόκειται για σχέση αιτιώδη ο Θωμάς θεωρεί
εσφαλμένη. Διατυπώνει ωστόσο τον χαρακτηρισμό του αυτόν με ιδιαίτερη πνιό-
τητα, ενέργεια που μαρτυρεί ειλικρινή σεβασμό.

Προχωρώ σε διεξοδική κατά το δυνατόν αναφορά της βοήθειας που προσέφε-
ραν στον Θωμά οι φιλόσοφοι που εμνημόνευσα. Αριστοτέλης και Αβικέννα παρέ-
σχον στον Θωμά τα επιχειρήματα για την κατάδειξη της αναγκαιότητας συγγρα-
φής του έργου *De ente et essentia*. Ο Αβικέννα (Ibn-Sina), αποκαλούμενος -
ως γνωστόν - τρίτος Αριστοτέλης και πρίγκιπας (Rais) των φιλοσόφων, διδάσκει
τον Θωμά ότι τα πρώτα που καθίστανται αντιληπτά από τον νουν είναι το ον και
η ουσία (*ens et essentia*). Πρόκειται για διδασκαλία που, όπως σημειώνει ο R.
Allers, ισχύει μόνο ως προς το ον¹⁰. Ο Θωμάς ωστόσο την αποδέχεται στο σύνο-
λό της. Ας σημειωθεί και τούτο, ότι δηλαδή ο Θωμάς προσδίδει στην χρονική
προτερότητα που ο Αβικέννα αναγνωρίζει στην γνώση του όντος και της ουσίας,
και αξιολογική προτερότητα. Για τον Θωμά, η γνώση μας για το ον και την ουσία
πρέπει να είναι έμπεδη και ακριβής, διότι πάνω σ' αυτήν θα οικοδομήσουμε το
οικοδόμημα της καθόλου γνώσεως. Αν λοιπόν έστω και κάποιο μικρό σφάλμα
εμφιλοχωρήσει στην γνώση μας για τις έννοιες αυτές, τούτο θα οδηγήσει σε αλυ-
σίδα σφαλμάτων, από μικρό δε θα καταστεί μεγάλο. Ο Θωμάς παραθέτει όσα ο
Αριστοτέλης γράφει στο έργο του *Περί Ούρανοῦ*. Γράφει ο Αριστοτέλης: *τό ἐν ἀρχῇ
μικρόν ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες*¹¹. Ας σημειωθεί ότι ο Αριστοτέλης δεν ομι-
λεῖ ευθέως για σφάλμα. Αναφέρεται γενικώς στο *ἐν ἀρχῇ μικρόν*, τούτο δε ενδέχε-
ται να είναι κάποιο αρχικό σφάλμα, ενδέχεται όμως να είναι και άλλο τι. Συγκε-
κριμένα ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις αρχές, τις οποίες θεωρεῖ *δυνάμει μείζονες
ἢ μεγέθει*. Πάντως και αρχαίοι Σχολιαστές δίδουν ερμηνεία παραπλήσια προς
αυτήν του Θωμά. Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς, λχ., γράφει: *Τὸ ἐν πᾶσι ἀρχαῖς ἐλάχιστον
δοκοῦν παρόραμα προῖοῦσι μυριοπλάσιον φαίνεται*¹².

Επί τούτοις, ο Θωμάς παραλαμβάνει από τον Αριστοτέλη, χωρίς όμως να το δηλώνει, την ερευνητική αρχή από την οποίαν κατευθύνεται, ότι δηλαδή για να φθάσουμε στην γνώση των απλών πρέπει να ξεκινήσουμε από τα σύνθετα, για να βαδίσουμε δε προς τα πρότερα πρέπει να αρχίσουμε από τα ύστερα. Υπενθυμίζω ότι στην *Φυσική Ακρόαση*, 184a 16-18, ο Αριστοτέλης γράφει: *Πέφυκε δέ ἐκ τῶν γνωρίμων ἤμιν ἡ ὁδὸς καὶ σαφεστέρων ἐπὶ τὰ σαφέστερα τῇ φύσει καὶ γνωριμώτερα.*

Η ενασχόληση του Θωμά με το *ον* είναι εύλογο ότι τον οδηγεί στην αριστοτελική διάκριση του *όντος* σε *ον καθ' αυτό* και σε *ον κατά συμβεβηκός*. Ο Θωμάς παραθέτει την εν λόγω διάκριση, επικαλείται μάλιστα τις αριστοτελικές κατηγορίες και προβαίνει σε ετυμολογικού χαρακτήρος παρατηρήσεις επί της σχέσεως ουσίας και *όντος*, ουσίας και *είναι*, *όντος* και *είναι*. Στη συνέχεια, προσφεύγει στον Αβερρόη. Από αυτόν αντλεί επιχειρήματα που του επιτρέπουν να συνάψει το *ον* προς την ουσία του πράγματος. Δεν στηρίζεται λοιπόν εις 1028b3 των *Μετά τα Φυσικά* του Αριστοτέλη, αλλά εις τον Αβερρόη για να υποστηρίξει ότι *ens dictum est quod significat essentiam rei*¹³. Από την περιδιάβασή του στην ουσία ο Θωμάς καταλήγει στο ακόλουθο συμπέρασμα: η ουσία ως όνομα πρέπει να σημαίνει κάτι το κοινόν σε όλες τις φύσεις.

Το συμπέρασμα αυτό του Θωμά καθώς και η λεξιακού χαρακτήρος συγγένεια που αυτός ανευρίσκει μεταξύ του *όντος*, της ουσίας και του *είναι*, του επιτρέπουν να αναζητήσει την ονοματική αρχικώς σχέση φύσεως και ουσίας, ακολούθως δε να εξετάσει τι σημαίνει *quidditas*, *essentia*, *forma* (*τί ἦν εἶναι*, ουσία, μορφή). Βοηθούμενος ο Θωμάς από τον Βοήθιο και από όσα ο Αριστοτέλης γράφει εις 1015a 12 των *Μ.τ.φ.* ανευρίσκει θεμελιακής υφής συνάφεια μεταξύ των ονομάτων φύσις και ουσία. Στη συνέχεια αναζητεί την σχέση ουσίας και συμβεβηκόντων, οδηγείται δε στην άποψη ότι στα τελευταία αυτά απαντά ουσία αλλά υπό όρους. Αποδεχόμενος επί τούτοις ο Θωμάς την ύπαρξη απλών και συνθέτων ουσιών, στρέφεται προς τις τελευταίες. Για την ενδελεχέστερη μελέτη των εξετάζει τις έννοιες μορφή και ύλη. Το συμπέρασμα, στον οποίον οδηγείται, έχει επιγραμματικώς ως εξής: η ουσία των συνθέτων ουσιών περιλαμβάνει μορφήν και ύλην, η ουσία των απλών ουσιών είναι μόνον μορφή. Προς αρραγέστερη θεμελίωση του εν λόγω συμπεράσματός του ο Θωμάς επικαλείται σχόλια του Αβερρόη εις το έβδομο βιβλίο των *Μ.τ.φ.*, καθώς και την εκ μέρους του Αβικέννα ταύτιση του *τί ἦν εἶναι*

των συνθέτων ουσιών προς την σύνθεση (compositio) μορφής και ύλης. Το σχόλιο του Αβερρόη παρατίθεται από τον Θωμά ως εξής: η φύσις των ειδών των πραγμάτων εκείνων, τα οποία υπόκεινται στην γένεση, είναι κάτι το μεταξύ, δηλονότι το σύνθετο από ύλη και μορφή¹⁴.

Ο Θωμάς σταματά βαθμηδόν να ατενίζει τις έννοιες ως ονόματα και τις βλέπει ως φορείς νοημάτων. Εξετάζει λοιπόν την σχέση καθόλου και επί μέρους από την άποψη της ουσίας. Θέτει και με την βοήθεια του Αβερρόη απαντά στο ερώτημα ποια είναι η ουσία του ανθρώπου και ποια η ουσία του Σωκράτους (essentia hominis-essentia Socratis). Η απάντησή του έχει ως εξής. Ο Σωκράτης δεν είναι τίποτε άλλο παρά ζωότητα και λογικότητα (animalitas et rationalitas), αυτές δε συνιστούν την ουσία του (quidditas). Ακολούθως ο Θωμάς, βοηθούμενος από τους Αβερρόη και Αβικέννα, χωρεί στην μελέτη της ύλης. Ο προβληματισμός του γι' αυτήν επικεντρώνεται στην συνδρομή της στην γνώση της ουσίας, κυρίως δε της ουσίας των φυσικών πραγμάτων (substantiarum naturalium).

Ο Θωμάς δέχεται ότι το πράγμα γνωρίζεται δια του ορισμού του, αφού αυτός συνιστά την ουσία του, συνάμα όμως υποστηρίζει ότι η ύλη, καθ' αυτή θεωρούμενη, δεν συνιστά την ουσία του πράγματος. Αντιμετωπίζει όμως ιδιαίτερες δυσκολίες στην εφαρμογή των απόψεών του αυτών στις φυσικές ουσίες. Είναι εμφανές ότι ο Θωμάς δέχεται την αριστοτελική άποψη ότι η ύλη είναι άγνωστος καθ' αυτήν¹⁵, συνάμα όμως αναγνωρίζει ότι στον ορισμό των φυσικών ουσιών και των συμβεβηκότων δεν είναι δυνατόν να παραλειφθεί η ύλη. Ενώ λοιπόν υποστηρίζει ότι *materia neque cognitionis principium est*¹⁶, αναγκάζεται να δεχθεί ότι στον ορισμό των φυσικών ουσιών η ύλη τίθεται ως κάτι το επιπρόσθετον. Δηλονότι ως κάτι που ευρίσκεται εκτός της ουσίας, δπλώνει όμως αυτήν. Είναι, νομίζω, εμφανές ότι η στάση του Θωμά απέναντι της ύλης δεν είναι άκρως περιοριστική, απόδειξη ότι θέτει αυτήν αρχήν της εξατομικεύσεως, αφού όμως την διακρίνει σε *materia signata* και σε *materia non signata*, συνάψει δε την πρώτην προς εκείνην (την εξατομίκευση)¹⁷.

Οι διδασκαλίες των Αριστοτέλη, Αβερρόη και Αβικέννα, με τις οποίες ο Θωμάς αρθρώνει το έργο του *De ente et essentia*, δεν περιορίζονται σ' αυτές που ανέφερα. Είναι πολύ περισσότερες. Ο χρόνος ωστόσο που είχα στην διάθεσή μου παρήλθε. Δεν μου επιτρέπεται συνεπώς να εκτείνω την αναφοράν μου. Θα σταματήσω

λοιπόν, θέτοντας ως κατακλείδα της ανακοίνωσής μου την διάκριση υπάρξεως και ουσίας, στην οποίαν προβαίνει ο Θωμάς στο υπό συζήτησιν έργο του.

Έχει υποστηριχθεί¹⁸ ότι ο Θωμάς, διακρίνοντας ουσίαν και ύπαρξη, κατορθώνει να εισέλθει ο ίδιος, συνάμα δε να οδηγήσει και τον αναγνώστη-μελετητή του στο μυστήριο που μας επιβάλλεται, παρά την όποια αντίστασή μας. Πρόκειται για το μυστήριο των οριακών στιγμών της ζωής, όπως η γέννηση και ο θάνατος. Πρέπει ωστόσο να παρατηρήσω ότι ο Θωμάς δεν καθλώνεται στην αιγιματικότητα της ύπαρξης ούτε διαρθρώνει την κατανόσή της κατά τρόπον που να προβάλλει η σκοτεινότητά της.

Κατά τον Θωμά, η σχέση ύπαρξης και ουσίας είναι οποία η σχέση δυνάμεως και ενεργείας. Ο Θωμάς, εξετάζοντας το είναι και την ουσία, φωτίζει την υπαρξιακή πλευρά του είναι και μετασχηματίζει προγενέστερες αντιλήψεις που έδιδαν πρωταγωνιστική θέση στην μορφή. Εξαιρέσει του ενός και πρώτου, σε όλα τα άλλα η ύπαρξη είναι διαφορετική από την ουσία. Η ύπαρξη συντελεί ώστε κάτι να υφίσταται κατά πραγματικότητα. Η ύπαρξη είναι ενέργεια, ως τοιαύτη δε παρέχεται υπό του θεού, ο οποίος είναι μόνον ύπαρξη¹⁹.

Για τον Θωμά, τα πράγματα γνωρίζονται μέσω του είναι των και είναι ό,τι είναι μέσω της ουσίας των. Ο Doctor Communis αναλύει την ουσία στα διάφορα επίπεδα της πραγματικότητας. Βοηθούμενος από τους φιλοσόφους που ανέφερα, διαμορφώνει τα στοιχεία εκείνα που θα του επιτρέψουν αργότερα να πει: *Ens dicitur quasi esse habens*²⁰. Ον λέγεται ό,τι διαθέτει ουσία. Ον συνεπώς αποκαλείται κάτι που είναι, ουσία δε και είναι δεν δηλώνουν δύο διαφορετικά πράγματα, αλλά ένα και το αυτό.

Πολλοί μελετητές ανευρίσκουν στις διευκρινιστικές αναλύσεις που παραθέτει ο Θωμάς για να δείξει την διάκριση ύπαρξης και ουσίας, διδάγματά του για τον θεό. Ταυτίζουν μάλιστα αυτόν προς την πρώτην αρχή – *Primum Principium* – με την οποίαν ο Θωμάς κατακλείει το έργο του *De ente et essentia*. Με το ζήτημα αυτό δεν θα ασχοληθώ, επειδή αφίσταται της θεματικής της ανακοίνωσής μου. Εκείνο που θα με απασχολήσει και που σχετίζεται άμεσα τόσο προς την ανακοίνωσή μου όσο και προς το εν γένει θέμα του Συνεδρίου είναι το ακόλουθο ερώτημα: ερώτημα, με ιδιαίτερη, κατά την γνώμη μου, σημασία: Τι συνέδεσε τον

Θωμά, πιστό χριστιανό, με τον Αριστοτέλη και τους Άραβες φιλοσόφους Αβερρόη και Αβικέννα. Το έργο, στο οποίο αναφέρθηκα, δηλαδή το έργο *De ente et essentia*, καθιστά φανερό ότι ενωτικός όρος των φιλοσόφων αυτών, φιλοσόφων που έδρασαν σε διαφορετικές εποχές, ήταν δε φορείς θρησκευτικών και άλλων αντιλήψεων που διέφεραν μεταξύ των, ήταν η πίστη ότι *ο νοῦς θεῖον ἔχει... γιγνόμενος δέ νοητόν, ἐνεργεῖ ἔχων*²¹. Ο νοῦς συνεπώς οδηγεί στην συμφιλίωση και την συναρμογή εκείνους που ακολουθούν τις αρχές του. Οι φιλόσοφοι, στους οποίους αναφέρθηκα, οδηγούμενοι από τον νοῦν, δεν καθιλώθησαν σε στείρες διαμάχες, αλλά, αφού υπερέβησαν αντιθέσεις και παραμέρισαν εναντιότητες, έφθασαν, ο καθένας από τον δικό του δρόμο, στο φως του είναι.

Σημειώσεις

¹ A. De Libera, *La philosophie médiévale*, Presses Universitaires de France, 1995, σσ. 363 κ.εξ. Για την στάση παλαιότερων μελετητών έναντι του 13ου αιώνας βλ. F. van Steenberghen, *La philosophie au XIIIe siècle*, Louvain 1966. Βλ. και γερμανική μετάφραση υπό R. Wagner, München 1977.

² Βλ. Ν. Χρόνη, *Κεφάλαια Μεσαιωνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα 2004, σσ. 18 κ.εξ.

³ Ένθ. ανωτ., σ. 367.

⁴ Για την οργάνωση των Πανεπιστημίων κατά τον Μεσαίωνα, τα μαθήματα που εδιδάσκοντο στις Φιλοσοφικές Σχολές και τον τρόπο διδασκαλίας των βλ. A. Kenny και J. Pinborg, «*Medieval Philosophical Literature*», εις *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Ed. N. Kretzmann – A. Kenny – J. Pinborg, Cambridge University Press 1988 (1982), σσ. 11 κ.εξ.

⁵ Περί της διαμάχης αυτής βλ. R. Heinzmann, «*Thomas von Aquin*», εις *Klassiker der Philosophie*, Hrsg. v. O. Höffe, München 1985², σσ. 198 κ.εξ.

⁶ *Summa Theologica*, I, qu. 2, a2 ad 1.

⁷ *De Coelo et mundo*, lib. I, Lect. 22.

⁸ *De veritate*, I, 12.

⁹ *De Ente et Essentia*, Εκδ. R. Allers, Darmstadt 1976, ν (σ. 43), iv (σ. 40).

¹⁰ Ένθ. ανωτ., σσ. 111 κ.εξ.

¹¹ 271b, 8-13.

¹² *Aristotelis Opera*, Ed. I. Bekker, vol. iv, *Scholias in Aristotelem*, coll. Ch. Brandis, Berlin 1961 (1836), σ.480b 2-3.

¹³ *De Ente et Essentia*, I (p. 17).

¹⁴ *De Ente et Essentia*, II (p. 22).

¹⁵ *Μ.τ.φ.*, 1036a 9.

¹⁶ *De Ente et Essentia*, II (p. 19).

¹⁷ Λέγοντας ο Θωμάς *materia signata* εννοεί, όπως διευκρινίζει στην μετάφρασή του ο Γεννάδιος Σχολάριος, την «σεσημειωμένην, ἥτοι τὴν ὑπὸ διαστάσεων ὠρισμένην θεωρουμένην» ὕλην. Βλ. *Γενναδίου του Σχολαρίου Ἄπαντα τα Ευρισκόμενα*, εκδ. L. Petit – X.A. Sideridés – M. Jugie, Tome VI, Paris 1933, σ. 158.

¹⁸ A. Maurer, – *St. Thomas Aquinas, on Being and Essence, Translated with Introduction and Notes by* –. The Pontifical Institute of Medieval Studies, 1968, σ. 7.

¹⁹ Για την ταύτιση στον θεό ουσίας και ύπαρξης βλ. την εκτενή σημείωση της C. Capelle εις *Saint Thomas d'Aquin, L' être et l' essence (De ente et essentia)*. Texte, traduction et notes par –, Paris 1991, σ. 94, σημ. 109.

²⁰ *In metaph.*, lect. I.

²¹ *Μ.τ.φ.* 1072b 20 κ.εξ.